

Гордана Трипковић
Филозофски факултет
Нови Сад

UDK: 316.728: 316.356.2
Оригиналан научни рад
Примљен: 9. 06. 2002.

ПОРОДИЦА У ИСТОРИЈСКОЈ И РЕГИОНАЛНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

У овом раду се поставља оквир за истраживање идентитарних, регионалних и мултикултуралних обележја породице, посебно у Војводини. Полазећи од претпоставке да нема савршеног аналитичког модела за проучавање проблема регионализације и мултикултуралности, односно да је јаз између монокултурне и мултикултурне епистемологије готово непремостив, ауторка скреће пажњу на могућност извршавања регионализације у регионализам, као одређену идеологију и политику којима се, занемарујући породицу, искривљено изражавају и тиме осујећују специфичне регионалне потребе породице, чиме се нарушава њен саморазвој, у име којег се регионализација и заговара. Упркос примамљивим идејама на које се начелно позива, оваква регионализација у пракси следи матрицу одлучивања "у име народа", кога треба регионализовати "одозго", тако да насиље и сукоби могу да буду нежељени пратиоци промена монокултурног друштва садашњице у мултикултурално друштво сутрашњице, посебно ако се тај процес збива у национално хетерогеним, неразвијеним и маргинализованим друштвима.

Кључне речи: породица, идентитет, мултикултуралност, регионализација, Војводина

Размишљање о односу регионализације и породице може се сажети у питање о томе шта регионализација, постојећа или будућа, значи за развој и снажење породица, па тиме и за срећу људи који у њима живе. О овој теми се мало говори на тај начин у социолошким, економским и политичким расправама у којима се тематизује однос појединачног, посебног и општег у савременим друштвима. Такође, о њој има мало речи на конференцијама на којима је изражен једнодушни захтев за декомпозицијом постојећег политичког и друштвеног поретка, у име неких нових вредности које су тек на помолу или старих, које треба освежити и припремити за нову употребу.

Ова, иначе широка дискусија, каткад задобија и карактер расправа у којима се зазира од сваке различитости друштава и култура или, пак, од затворености једних у односу на друге. Припремљене "на западни начин", ове дискусије трагају за успешном комбинацијом социјалног јединства и културне различитости, нормативног поретка и социјалне реалности, колективитета и индивидуалности. Припремљене на "источни начин", те расправе идентификују мултикултуралност са анти-западњаштвом и значе оспоравање претензија да се једна култура (западна) самоидентификује као модернитет, односно универзал-

ност. То показује да наша тема, осим теоријске димензије, има и идеолошку резонанцу, али и призив практично-политичких опредељења. Идеолошко-политичко се нарочито појављује на нивоу конкретних процена о томе где је заправо дошло до нарушавања принципа мултикултуралности или вредности у које се готово сви закљичу и којима се заветују: универзалних права на једнакост и слободу.

Као и увек када је реч о крупним, начелним питањима на којима почива савремено људско друштво, када се желе самерити све његове неравнотеже и одредити могући правци кретања, породица не сачињава део тих расправа. Као да је њен идентитет загубљен у приватној сфери у којој се још једино називу персоналитет, субјективитет, индивидуалност. Она дакле није део сложене панораме "мултикултуралног" и "мултикомунитарног" друштва. А на тој панорами, поред субјективитета (у коме се види антипод и према породичном и према социјалном поретку), налазе се полност, раса, етницитет, културна посебност и класни идентитет (овај последњи је помало изашао из моде), религиозност и атеистичност, разнородне већинске и мањинске групе, професије, генерацијске групације (млади, стари, родитељи, деца), хендикепирани и хомосексуалци, регионалне специфичности. Али не и породица.

Значи ли то да је породица темељ социјабилности о коме се не расправља већ се узима као такав или се свет породице налази у потпуној опозицији и изолацији спрам спољашњег света јавности (осећајност насупротив рационалности), па опет о њему не вреди расправљати?

Чини се, ипак, да је реч о крхкости или непотпуности теоријских модела којима се објашњава суштина савременог друштва, односно модела којима се настоји објаснити испреплетеност јавног и приватног у њему. С разлогом су ти модели – посебно у делу који говори о породици – слабашни, јер није једноставно објаснити везе између трансформације савременог друштва и породице. То чак није ни могуће, ако су и сами теоријски модели поједностављени до идеологизованости.

Уобичајени теоријски модели из макро-социолошке перспективе сузили су поље истраживања суштине модернитета. Изван њега је остала породица. Понајвише због тога што су ти општи, данас актуелни теоријски модели мање или више упућени на политичко препознавање и признавање потреба и интереса мањинских група и нормативно признавање културних различитости. Али тада се проблем враћа на почетак: у породицу која је извор и уточиште мултикултуралности, односно област живота у којој се на најбољи начин види како се на универзалне потребе дају различити културни одговори.

Породица је природно и социокултурно дефинисана, али и индивидуално посредована. Она садржи и могућност алтернативних одговора, различитих избора, разноврсних организација породичног живота. Породица је суштински мултикултурално, а и регионално обојена, те се проблем преуређења неког друштва, па тиме и његове регионализације, тиче и породице.

Уколико се пажња усмери на "микросоциологију", поставља се питање шта за породицу значи регионализација. Ово особито стога што породица има и свој територијални аспект, што ће рећи да се свака промена у политичко-територијалној организацији дотиче свакодневног живота људи у породицама на одређеном подручју.

Пођимо од онога о чему нема велике дилеме. Са сигурношћу се може рећи да је питање регионализације (и/или регионализма) тема која је данас (и код нас) део како теоријског тако и политичког дискурса, израслог у сенци модерних либералних и демократских идеја. При том се чини као да је регионализација, у последње време, и почетак и крај потребе за аутентичним изражавањем и уважавањем различитости локалних, економских, културних, етничких и других идентитета. Да ли то значење она носи и кад је реч о изражавању породичног идентитета, нормативној артикулацији аутономних породичних потреба, "билатералном уговору" између приватне и јавне сфере, равнотежи између породице и њеног друштвеног окружења?

Једноставног одговора нема, јер се на тако постављено питање доспева до проблема око кога се, са разлогом, ломе копља у теорији о породици: да ли постоји и на чему почива породични идентитет, да ли је он само посредујући чинилац у стварању других групних идентитета, односно шта породични идентитет чини различитим, па можда и супротстављеним у односу на друге?

Задржимо се на трећем проблему, дакле на различитости породичног идентитета у односу на друге (индивидуални, локални, професионални, етнички). Наиме, "идентитарна различитост" је заједнички именованељ за регионализацију и мултикултуралност. Она се често показује и као извесно хипостазирање сусрета са другим и другачијим, и не своди се само на "разумевање Другог" (Ценкинс, 2001:10). Зато је, кад су у питању остали облици групног или индивидуалног идентитета, потцртавање њихове различитости крунисано и апелом за политичко-правним признавањем идентитарних посебности: институционалних повластица, права на политичку аутономију и самоуправу, људска права, итд.

Са породицом то није случај. Оно што најпре пада у очи је да питање идентитета породице не носи овакву врсту политичког значења и набоја, вероватно зато што је и сама природа породичног идентитета другачија. Само у студијама које покушавају да нешто пажљивије размрсе сложено клупко различитих колективних идентитета, могуће је наићи на траг који води до објашњења "где се деде" породица у дијалектици глобалног и локалног, универзалног и специфичног, коегзистенције и сукоба, уједињавања и подела. Уколико се живи у окружењу које стално мења границе, како физичке тако и духовне, односно уколико наш сопствени "хабитус", схваћен као "јединство једне систематске биографије" (Бурдије, 1999:171), садржи расколе и непрестано насилно мењање, утолико се другачије може поимати утицај идеје и праксе регионализма на породицу и обратно.

Уз све ове предуслове, кад се говори на тему "породица и регионалност", пажња може да се усмери на разматрање у оквиру најмање три нивоа:

1) Утицај историјских, културних, економских и друштвених посебности на обликовање породице неког региона, што укључује и питање да ли се може говорити о "модерној породици" као универзалном теоријском моделу и кључу за истраживање;

2) Стварање одговарајућих развијених теоријско-методолошких премиса, у најбољој социолошко-антрополошкој традицији, што подразумева њихову операционализацију и прилагођавања за истраживачки рад на терену;

3) Могуће извргавање регионализације у регионализам, као одређену идеологију и политику којима се, занемарујући породицу, искривљено изражавају и тиме осујећују специфичне регионалне потребе/одлике породице, чиме се нарушава њен саморазвој, у име којег се регионализација и заговара.

На првом нивоу, као једно од најзначајнијих питања, искрсава проблем препознавања регионалног породичног идентитета, што укључује разматрање односа породичног и других идентитета, као и преиспитивање концепта модерне породице у светлу њених регионалних карактеристика, посебно у национално-мешовитим срединама, попут Војводине.

Реч је о веома актуелној теми, будући да регионалне одлике породице постају предмет интересовања због уједињења европских држава и ради планираног уједињења европских друштава. Овај други циљ подразумева и процесе приближавања на културном плану, што је знатно сложеније. Један од угаоних камена зграде заједничке европске куће је и породица, односно породице. Различитост друштвено-културних и породичних идентитета се јавља као околност која успорава планере европског уједињења, или им барем отежава посао. Разумљиво је стога да се, за сада, политика према породици задржава у оквирима "националних политика према породици", те у овој области нема јединствених регулатива, као у другим областима (монетарним на пример). Институције Уније задужене за социјално-политичку делатност, у чију би надлежност спадала и брига о породици, своде се на добро организован информациони систем који, пре свега, прати демографске трендове: старење становништва, запосленост жена, очекивану дужину живота, промене у структури домаћинства и породице, и сл. Заједничка европска социјална давања, "социјални трансфери усмерени на породицу и децу", имају за циљ да ублаже социјалне разлике и умање "ризике сиромаштва". На мање или више институционалан начин, помоћ се усмерава на породице самохраних родитеља, на старе и на децу. Ипак, средства која су намењена породици и репродукцији становништва и даље остају саставни део националних буџетских планова, који имају специфична решења за њихово прикупљање и дистрибуцију. Помоћ породици, старима и деци уклопљена је у системе социјалне сигурности националних држава-чланица управо због специфичних одлика породичног система сваке од држава (Петровић, 2000).

На демографском плану, процеси иду у конвергентном правцу и сумарни извештаји о репродукцији и структури становништва – као што су стопе нупцијалитета, фертилитета, склопљених бракова, развода, старења становништва – показују сличан развој (кривуљу), па чак и "фрапантну сличност" (Сегален,

2000: 280-282). У погледу структуре, засад је доминантна тзв. нуклеарна породица и њени модалитети које статистика, управо због потребе компарације и кодификације, обухвата јединственом категоријом "домаћинство", "породично домаћинство", радије него породица. Оно што захтева продубљено тумачење овог феномена је у којој мери се иза сличних тенденција, па и сличних породичних структура, крију различите породичне вредности, различити културни обрасци, те какав је утицај тих посебности на лични, породични и друштвени живот одређеног региона. За пројект уједињавања Европе ове разлике између социодемографских трендова и различитости породичних културних образаца постају важне због стварања јединствених институција које су везане за породицу. У овом тренутку ни сами истраживачи породице, а још мање политичари, нису довољно свесни да кад кажу "породица" мисле на различите ствари, у складу са различитостима у језичкој традицији овог термина нпр. у енглеском, француском или немачком језику.

Осим тога, Европа се сусреће са још једном појавом на овом подручју, за коју није нашла решење: велики имиграциони токови показују да тржиште рада не привлачи само незапослене из емигрантских земаља већ и њихове породице, и да се оне, заједно са својим навикама, начином организације живота у породици, породичним вредностима и културним обрасцима, не укоренењу лако у нову средину. Тешко да се њихове посебности могу институционално изразити и заштитити, а са асимилацијом и акултурацијом још теже иде јер је често реч о вредностима које, не само да знатно одударују од социјалног миљеа имигрантског подручја, већ спадају у област међуљудских односа који су регулисани и чврстим културним правилима (полни односи, обреди иницијације, ношење "зара"). У овом последњем случају, када је реч о забранама, слаба је вероватноћа да ће доћи до спонтаног прилагођавања и пре се може говорити о "суживоту" и укореневању различитих културних решења једних поред других.

Овакви демографски трендови нису европска специфичност. Нешто слично догађа се и на другим географским просторима и друштвима која су у многим аспектима сматрана за различита и "затворена". Студија О. Емико показује да се нека битна заједничка обележја на демографској равни промена савремене јапанске породице и породица других земаља једним делом дугују "светски раширеном тренду модернизације" и да се, као и другде, ове промене означавају као "ефекти демографске транзиције" (Емико, 1997:82). Јапанска ауторка, међутим, сматра да су "специфичности" пре резултат метода који хипотезира разлике, тако што искуство западних земаља добија облик генералних закона а све друго се, без дубљег истраживања, проглашава за специфично. Представа о томе шта је породица се веома разликује од слоја до слоја чак и у оквиру једнога друштва. Осим тога, култура се мења па се и у процесу нуклеаризације породице оставља довољно места да се изразе културне специфичности и традиционалне вредности. Тако су јапанске породице наставиле да негују идеал трогенерациске породице у којој син-наследник живи са својим родитељима, иако се у пракси десила поромена ка дво-генерациским поро-

дицама. Породични живот Јапанаца и даље је усмерен на дом који подсећа на шкољку, са мало контаката са друштвом у окружењу, док средња генерација није престала да носи терет бриге са децу и старе (Омико: 73-83).

Расправа о регионалним карактеристикама породице код нас је, опет, сасвим другачија од случаја Европе или Јапана. Она има друге претпоставке, јер је социо-историјски и политички контекст различит. За разлику од савремених европских трендова политичког уједињавања, или послератног (после Другог светског рата) развоја Јапана и породице у Јапану, искуство регионалних различитости (као и сличности, дакако) код нас се, силом прилика, мора ставити у контекст, ево већ сада троструког, распада југословенске државе и узаврелих планова за даљим поделама, те обзнањене политичке намере за будућом (пре-)регионализацијом Србије. На то треба додати свеже сећање на бирократизовано друштво социјалистичког типа и у њему неговану представу о разлици између "социјалистичке" и "грађанске" породице, што је створило једну необичну смешу патријархалног наслеђа и зачетака развоја модерне породице, која је, наслоњена на идеологију социјалистичке квази-модернизације, резултирала распадом и породице и друштва.

Због тога би пажња истраживача породице код нас требало да се усмери у два правца: с једне стране, на процесе дивергенције и конвергенције између модерне породице и наших историјских и регионалних специфичности, а, с друге, на проблем мултикултуралности и монокултуралности на нивоу ужих регионалних целина у којима се формирају стабилније структуре бинационалних и мултинационалних породица. Одговор на питање да ли је породице у Војводини мимоишао "шок модернитета", или, боље речено, како га оне преживљавају, можда најбоље илуструју разноврсни проблеми на које наилазе бинационалне, односно национално мешовите породице, особито у периодима друштвених криза и транзиције. Тешкоће са којима се суочавају супружници и остали чланови мулти-конфесионалних и мулти-националних породица могу да буду знак затварања културних, националних, конфесионалних и регионалних граница.

Породица је елементарни стваралац културног идентитета и чинилац који обликује лични и колективни идентитет. Она је преносилац традиционалних вредности, па тиме један од генератора посебности културних целина ("образаца културе"). Било би пожељно да се, у том циљу, теоријски реконструише породични вредносни систем у целини. Обухватање целине вредносног система, везаног за породицу, омогућава да се провере претпоставке о универзалним породичним вредностима и типовима, као и о посебностима везаним за регион, религију, етничку припадност, социјалну и професионалну групу. Ипак, ако се у истраживању нагласак ставља на могуће разлике између култура, теоријско-методолошка апаратура мора да буде прилагођена том аспекту, што значи да би пажња требало да буде усмерена на степен унутрашње интеграције породице и посебности образаца културе, њихове различитости, па чак и на међусобно супротстављање породица различитог идентитета.

Различитост, једнако као и супротстављање, има више димензија. Између осталог, она може најпре да буде заснована само на осећању изолованости, потом на процени да се ради о дискриминацији, те, најпосле, на јасније дефинисаној вољи колективитета да се такво стање промени, што укључује и активно деловање у том правцу. Дакле, различитост, осећање подређености и воља за променом таквог статуса су елементи слике која се жели изоштри, али у оквиру породичног система везаног за кључне одреднице породичног живота: брак, репродукцију, унутарпородичне односе, питање ауторитета, породични идентитет, породичну затвореност, међугенерациске разлике, укорененост у вредносни систем ширих културних целина, мрежу сродничких односа, локалну заједницу и суседство, професионални, етнички, локални, религијски идентитет.

При свему томе, једнако ваља имати на уму да породични идентитет има своје посебно место у односу на друге, за које се у извесном смислу може рећи да су његова "надградња" или изведеница. Породични идентитет и други идентитети често су у сагласности, али не ретко и у несагласности. Различитост идентитета, а посебно ако су још у међусобној опозицији, изазива конфликте унутар личности и унутар породице. Сукоби могу да стављају запрете личном осећању припадности или да воде потпуној асимилацији и утапању у неки групни идентитет ("идентитарни заборав"), тако да искрсавају велике потешкоће при промени старог и стварању новог, односно уграђивању или дограђивању другачијег идентитета на постојећи. На тај начин се развој јединке схвата као низ испреплетених идентитарних структура које се међусобно прожимају и надграђују. Затечене "идентитарне структуре" чине оквир у коме се појединац развија, што значи да свака стечена идентитарна ситуација "представља његов потенцијал али и ограничење у погледу идентитетских искустава одређеног субјекта" (Семприни, 1999:89).

Ако се сада запитамо да ли је идентитарна особеност породице могућа основа (или препрека) за регионализацију, онда би најпре ваљало подсетити да је "свакодневни живот" емпиријско мерило теоријског (и вредносног) утемељења сваке идеје (Џенкинс, 2001: 39,103), у нашем случају идеје (пре)регионализације и са њом повезаних, и барем делом преклапајућих, појмова етницитета, локалног, културног, економског и политичког идентитета. У средишту свега тога налази се заправо породица, а свакодневни живот у породици је "сигнална лампа" која на најјаснији начин упозорава на могуће превиде у теорији регионализације, те идеологији и пракси регионализма. У том контексту се отвара сложено питање сличности и разлика, а вероватно и хијерахије свих тих идентитарних обележја, при чему је све то додатно отежано околношћу да постоје примери друштвених пракси које нарушавају или осујећују породични идентитет (Бурдије, 1999:162-171), то јест нарушавају устаљену матрицу породичног живота, тако да она заправо губи идентитет и распада се.

Регионализација је саставни део политичке прагме. Као стварни процес, изван апстракција и идеологија, она може да буде вођена парцијалним интересима у којима региони постају предметом непримерене трговине, попут оне у

којима су донедавно одређене области и њихово становништво били саставни део женидбено-удадбених уговора. Тако посматрана (пре)регионализација, осим тежње за аутентичним изражавањем групних особности и групне хомогености, идентитета, различитости, има потенцијално негативну улогу, јер поништава идентитарне специфичности, односно појачава тенденцију њиховог међусобног раздвајања или отуђења (Семприни, 1999: 131).

И док је у досадашњем снажном залагању за регионализацију и мултикултуралност, нарочито у јеку конституисања парадигме о тзв. полицентричном, мултикултурном друштву, самосвојност заједница била основна инспирација за стварање "улепшавајућих апстракција" о друштву, апстракција које су доводиле у питање и оспоравале сваки центризам, особито у фази "антрополошке романсе са егзотичном 'Другошћу'" (Џенкинс, 2001: 87), дотле је елемент раздвајања и разликовања, успостављања граница, који до сада није у довољној мери уважен у социолошкој теорији, то постао тек у новије време. Овај пораст интересовања за границе, раздвајања и сукобе најексплицитније се може довести у везу са политичком праксом која се уобичајено назива "балканизацијом", којом је обележен крај XX века, док су тероризам и насиље, као његови новији видови у нашем веку, тек недавно тешње повезани са питањима идентитета (Асурменди, 2002).

Управо је овај аспект, који је донедавно и у теорији и у друштвеној пракси био помало скрајнут, значајан за свакодневицу породичног живота, али он има и трајније структуралне последице на организацију породичног живота и њену будућност. Ово стога што се у особеностима културних, етничких, локалних и других идентитета, кроз одређену призму, види само агенс повезивања, "богатства различитости", предлог за истинску демократију, док кроз неку другу све то може бити посматрано и као камен раздора, окидач за сукобе. Оба ова аспекта имају специфичан рефлекс на породицу. Можда због тога што је породица темељ стварања "примордијалних" идентитета (порекло, сродство, језик, култура) који имају и данас највећи, чак и императивни утицај на мишљења, деловања и понашања људи, па тиме и на процесе њиховог приближавања односно удаљавања, размимоилажења, неразумевања и сукоба. Тиме се отвара проблем како да породица остане стабилна када је њено језгро разбијено супротним силама-идентитетима: персоналним, професионалним, родним, генерацијским, етничким, класним, територијалним, итд. Ово тешко питање може се правилније поставити, ако не и разрешити, само ако се идентитет схвати као "једна отворена, комплексна, недовршена игра - стално у процесу изградње" (Џенкинс, 2001: 54).

Регионализација се у том смислу може у исти мах посматрати као одређивање ваљаних правила за ту игру, али и као њено насилно укалупљивање и довршавање. Она би требало да буде само један од елемената (не нужно и најважнији!) у сложеном (де)компоновању разнородних идентитета (етницитет, расност, полност, локалитет, професионални, класни идентитет и сл.) који се међусобно прожимају, али и сукобљавају, тако да од породице чине једно плу-

тајуће острво без обала и чврстог упоришта (средишта) које снажни цивилизацијски токови, у садејству са интересима економских и политичких вирова, присилно приобаљују, не допуштајући да она у спонтаном току нађе своје место.

Ако се сложимо са Бурдијеом да је *хабитус* родно место идентитета, онда је породица његова "колевка", у којој се идентитет понајпре развија, у интеракцији детета и његове најнепосредније социјалне околине – "значајних других", дакле, у типичном случају, у односу између детета и родитеља (Џенкинс, 2001:103). Упркос томе што су породичне, као и друге блиске везе (сродство, племе, локалитет, култура) у различитим историјским приликама и идеологијама процењиване као препреке, било модерног грађанског или комунистичког, односно револуционарно-класног идентитета, оне се ипак не могу затворити у приватну сферу, већ се такође морају узимати као незаобилазне у објашњењу процеса на глобалном друштвеном плану. Ово тим пре што се од породице некако "природно" очекује да би она могла да буде згодно искоришћена, па чак и (зло)употребљена, за остваривање неких изванпородичних циљева, будући да се верује како се она, управо због снажних "примарних" веза, лако мобилише у стварању националних, локалних и других идентитета који се, већ и самом својом "природношћу", показују као више "обавезујући" у односу на друге. Чак и у ситуацији кад се породица увелико сужава, атомизује и распршује, па се у њој могу још само наслутити далеке емотивне - можда искључиво телефонске или електронске везе – дакле, кад се породица из истинске људске заједнице, у којој и "природност" има своје "природно" место, трансформише у обезличену групу или институцију испразњену од заједничког становања, рада, сродничке укоренености и сл.

Ако се сада питање регионализације и мултикултуралности посматра кроз непосредно истраживачко искуство и увид, тада се, осим на нужно претресање постојећих појмова о групном идентитету (етничком, културном), регионализацији и мултикултуралном друштву, његовим облицима и манифестацијама, ваља упутити у област одакле се овакве категорије црпе и где се проверавају.

Сложена структура неке заједнице се, наиме, не своди само на (мулти)етничност, (мулти)расност, (мулти)конфесионалност, (мулти)културалност и сл., већ доминантна оса раздвајања може и даље бити економска, миграцијска, генерацијска, политичка, породична, сродничка, локална. У том смислу, почетни аналитички модел-мерило за посматрање не би требало да се "одупире" неком од ових идентитарних упоришта или да покаже "слепило" за њихове специфичне спреге. На пример, породична и политичка идентификација негде чине монолитну целину, а негде немају ближег додира, или су, пак, посредоване националном, статусном и генерацијском идентификацијом.

Тиме се поставља проблем мерења породичног идентитета, као и његовог препознавања у мишљењу, деловању и осећањима људи у неком конкретном друштвено-културном, историјском и регионалном контексту. Прихвати ли се претпоставка да теренско истраживање може да пружи веродостојне податке о

идентитету, поставља се питање одабира приступа који би омогућио да се у емпирији препознају различити облици плурализма идентитета и да се одреде његове праве сразмере. Суочавамо се, према томе, са питањем како развити постојан, целовит и доследан приступ полицентричном друштву. Било би заправо пожељно да се категорије и метод прилагоде полицентричности истраживане заједнице, а да се при том не западне у "класификацијско живо благо" (Џенкинс, 2001: 51).

Упркос томе што је утрошено доста енергије у међусобном спорењу теоретичара, нема савршеног аналитичког модела за проучавање проблема регионализације и мултикултуралности. Дакле, поузданих мерила нема, а јаз између монокултурне и мултикултурне епистемологије остаје отворен, јер се опозиције тешко приближавају (Семприни, 1999: 69-81). Вероватно је да су се апстракције превише удаљиле од "стварног друштвеног света" (Џенкинс, 2001: 97) и постале бесадржајни, "празни тоталитети".

Другим речима, морамо се запитати како усавршити теоријске моделе који једнострано нагињу било унутрашњој, групној самоидентификацији било спољашњој друштвеној категоризацији. Посебно стога што су то две стране истог проблема и, барем у фази формирања идентитета, налазе се испреплетене, повезане. Стога би најпре требало раздвојити "објективну" различитост од препознавања те различитости од стране појединаца и друштвених група. Мада ово изгледа једноставно кад су у питању разлике које имају неку "природну" основу (раса, пол, старост) или заједничко порекло (породица, сродство, етничке групе), то ипак није тако. Произвођење идентитета, па тако и идентитарних разлика, није само у вези са бојом коже, већ и са неком врстом друштвеног тумачења и наметања идентитета: "како нас други виде", "јавне слике" (Џенкинс, 2001:104), чак и у случају кад је основа идентитета поменута боја коже, дакле кад је у питању нешто за шта би се могло рећи да је различитост "по себи", објективна и да у њој нема много субјективности.

Проблем се заоштрава у случају када се самоидентификација не поклапа са друштвеном класификацијом, што је чест случај. Друштвеном класификацијом и јавним мњењем често се изражавају стереотипи и предрасуде и тада се питања метода сусрећу са проблемом постојећих језичких ознака, за које се не зна да ли су колоквијални израз самоидентификације или друштвене класификације: прогнани (расељени) или избеглице, Муслимани или Бошњаци, Роми или Цигани, итд.

Уз сву опрезност у одређивању и подешавању језика, како би био нешто између самоидентификације и друштвене класификације идентитарних различитости, могуће је аналитичко подвајање објективне и субјективне равни, према епистемологији "по себи" и "за себе". Док би се у првој, условно речено "објективној" равни, нашле одреднице као што су пол, старост, расна и етничка припадност, вероисповест и сл.; дотле би се на "субјективној" страни нашле (само)-процене о привилегованости или депривилегованости припадника тих категорија, или, пак, једноставно раширеност и интензитет општих и уобичајених

представа о сопственом социо-економском и правном положају, као и о положају властитих друштвених скупина у ширем социјалном окружењу. Осим тога, различитост "за себе" обухватала би не само ставове којима се изражава дистанца према другима на плану културе (идентитарне културне разлике), већ би се односила и на оне аспекте којима се та различитост дефинише и као самоопажање свог посебног положаја-идентитета на социо-економском плану. Ово би било могуће уколико се унапред, у облику теоријски ваљано засноване претпоставке, конструише модел јединственог (кохерентног) вредносног (под)система ужих друштвених група и кроз анализу ставова провери степен његове интеграције, затим дистанца и непријемчивост за утицаје из окружења, као и артикулисано настојање да дође до повезивања или издвајања од већ постојећих друштвено-културних целина.

У том циљу треба испитати степен развијености групног идентитета и различитости, посебно из угла свести и осећања индивидуалне и породичне посебности, затим сопствене и породичне изолованости, као и осећања дискриминисаности, које може да буде основ (ре)акције на незадовољавајуће стање. Ту се, дакле, полази од методолошке претпоставке да је, анализом добијених вредносних судова и њиховим поређењем са тзв. независним варијаблама које дефинишу испитанике као припаднике одређене полне, старосне, етничке, религијске, статусне, миграционе групе, могуће реконструисати степен унутрашње друштвене интеграције друштвених група (националних, племенских, верских, старосних, полних, мигрантских, породичних).

Као израз унутрашње друштвене и културне интеграције ових категорија, "различитост" идентитета може, на пример, бити степенована, у зависности од тога да ли се јавља на когнитивној, вољној и емоционалној равни. Различитост се показује у формирању посебног обрасца културе, тј. вредносног система који функционише аутономно и који садржи специфичну хијерархију вредности и одабир средстава које је допуштено користити за њихово достизање. Она се може детектовати кроз ставове о евентуалним препрекама за достизање вредности које намеће сопствени образац културе у окружењу које је различито и према коме се показује мањи или већи степен (не)поверења. Ово би се, на пример, могло видети у раширености процене да ће мешовити брак имати мање изгледа на успех у случају озбиљнијих међунационалних трвења или у ситуацијама колизије између брачног, сродничког, генерацијског, породичног, професионалног и етничког идентитета; односно да ће се деца из мешовитог брака сусрести са већим препрекама у свом развоју, него остала (поређења процена животних каријера деце из мешовитих у односу на децу из једнонационалних бракова). Тако самосвојност ужих целина постаје различитост, а различитост дистанца, која се манифестује како на културом, тако и на социо-економском и политичком плану, како на емоционалној, тако на когнитивној и вољној равни колективне и индивидуалне свести.

Могуће је да се различитости не само доживе као ограничења, него и да се претворе у стварни хендикеп или друштвену присилу, те да се она, рецимо,

јави као препрека за стицање угледа, (само)поштовања, материјалног богатства и уопште задовољења индивидуалних и колективних потреба. Оно што је део личног и колективног идентитета у тзв. "сложено фрагментарним", мултикултурним друштвима, која имају изражене миграционе процесе (а не спадају у тзв "просперитетна миграторна друштва"), може тако постати предуслов његове неравнотеже или, чак, дезинтеграције, односно може се трансформисати у неизвесни пут за постизање нове равнотеже у оквирима новонастајућих колективности и организација, односно у стварање наднационалних државних облика и одговарајућих регија.

"Различитост" се може показати као згодна подлога за исказивање незадовољства постојећим стањем и бити искоришћена за манифестовање колективно исказане воље за променом, преуређењем дотада постојећих односа на економском, политичком и институционалном плану. Ово се, не ретко, може одвијати у интерференцији са одговарајућим спољашњим условима, као што су слабост државе и ауторитарност политичких режима, или одсуства и мањкавости правних и економских механизма повезивања, тако да она постепено добија облике колективног суочавања и сукоба. Ако се, дакле, колективне фрустрације уже заједнице, због осећања губитка или осујећења културног идентитета, ставе у контекст дезинтеграције шире друштвене целине и декомпозиције држава, онда се дотадашње супарништво и напетост почињу да изражавају кроз насиље, ратне сукобе или у специфичним околностима кроз тероризам.

Оно што је битно да се нагласи, а што се не тако ретко занемарује, јесте да насиље и сукоби могу да буду нежељени пратиоци промена од монокултурног друштва садашњице ка мултикултуралном друштву сутрашњице, посебно ако се тај процес збива у хетерогеним, неразвијеним и маргинализованим мултикомунитарним друштвима. Претерано инсистирање на колективним разликама и њихово прерано препознавање и признавање у друштвима са недовољно развијеним демократским тековинама има велике изгледе да се трансформише у мање или више отворене сукобе, те да доведе до распадања неких заједница, мада се не може искључити, што је знатно ређе и теже, и успостављање нових, стабилнијих равнотежа или равнотежа на новим основама (Асурменди, 2002: 107-138).

С друге стране, ствар се може додатно компликовати чињеницом да ови процеси могу бити праћени или умотани и скривени различитим, не ретко и контрадикторним, идеологијама, у којима се нешто што би иначе требало да буде неспорно, искоришћава за постизање спорних циљева, као у случају позивања на "људска права", односно "мањинска права" или на "борбу против тероризма". Овде се, дакле, суочавамо са компликованим проблемом објашњења пута који иде од препознавања и артикулисања разлика, преко осећања колективне и индивидуалне угрожености, до квалитативног скока на одређену идеологију (којом се, између осталог, експлоатише и то осећање угрожености), која може резултирати колективном реакцијом на проблем, а што све може попримити врло различите форме и имати како пожељне тако и нежељене последице.

Осим тога, ваља једнако имати на уму да истицање и уважавање различитости подразумева и могућност постојања и признавања заједничког монокултуралног идентитета. Другим речима, монокултуралност мора бити узета као равноправна алтернатива, иначе би се не само повредило право на различитост, већ би се превидели утицаји универзалних, глобалних процеса. При том би, дакако, требало избећи идеолошку употребу тезе о монокултуралности, једнако као и тезе о мултикултуралности. У супротном, оне би биле изговор за просто етикетирање заједница које нису окренуте постизању ових идеала, односно које гаје резерве у погледу могућности или пожељности реализације мултикултурног или монокултурног модела у датом моменту друштвеног развоја. А да се и не говори о томе како свака присила и наметање мултикултурног (или монокултурног) модела може да доведе до неочекиваних последица и да има контраефекте.¹

У сваком случају, регионализација може да буде институционалан начин да се изразе особености и посебне потребе ужих друштвених целина. Тако схваћена регионализација има смисла са становишта породице, њеног нормалног развоја, организације и функционисања. Међутим, када се из домена недовољно утемељених теорија, вредности и идеологија пређе на опредељивање за начин како да се те задате вредности остваре, или на начин како се оне остварују у пракси, настају недоумице. Ма колико идеја о регионима била инспирисана јачањем економских и културних веза, она у себи садржи и димензију раздвајања, и то не само од нефункционалне и репресивне државе већ и од других региона који би настали као резултат инспирисаности истом потребом/вредношћу да се изрази самобитност, аутархија, саморазвој. У том смислу би изражавање посебности могло да буде схваћено као један од путева који води фрагментарном друштву.

¹ Типичан пример озбиљнијег идеолошког превида, од којег нису имуни ни угледни теоретичари, представља случај кад се, због непознавања стварних околности, дају емпиријски неутемељене оцене о томе када разлике имају демократски политички израз а када се ради о (зло)потреби мултикултуралности у име мањине која се издиже и доминира над већином. У том погледу је занимљиво и илустративно становиште А. Турена, који истиче како је, по његовом мишљењу, одбрана мањина довела до потпуно супротних ефеката од прокламоване жеље за мултикултурним друштвом, односно до, како он каже, "диктатуре једне религије, етничке групе или класе", диктатуре мањине над већином. Међутим, кад то хоће и да докаже, Турен се ослања на "чињенице" које узима као неспорне, па даје оцене за које се може рећи да нису изречене са довољном опрезношћу и познавањем стварног стања, те се не могу приписати бољци у закључивању које бисмо могли назвати "промашени примери". Наиме, "диктатура мањине", види се код неких црначких покрета и партија у Америци који се залажу за независност Афро-американаца и кроз "етничко чишћење", које наводно са својом владом спроводе Срби у Босни да би "елиминисали већину становништва и конституисали потпуно хомогену нацију, састављену искључиво од Срба" (Wiewiorka, 1997: 292). Неоправдане оптужбе преносе се и на академске расправе, јер је тешко размети другачије него као језик "прегрејаних оцена" речи Ч. Тејлора, који каже да "непријатељи мултикултурализма на америчком универзитету... буде духове етноцентризма" (Taylor, 1997: 96, 97).

С друге стране, како је породица сложена, њу је тешко изразити на аутентичан начин кроз институције, укључујући ту и регионалне: она је истовремено и емотивна и економска и духовна заједница; она је снажно територијално обележена, јер је везана за место (резиденцију, дом); она је уклопљена у сродство и шире културне, етничке и религијске целине; она има своје специфично наслеђе и особени начин живота. Све те посебности није могуће свести на једну заједничку основу и изразити кроз један принцип, у овом случају регионални. Посебно не ако се регионализација сведе на свој пуки просторни вид, дакле као стварање обичних административно-територијалних јединица.

Ако се стави нагласак на овај други процес, на наличје регионализације, на регионализам као идеологију и на њој засновану праксу, у којој се друштвено-културне и територијално-политичке целине недовољно усаглашавају са потребама породице, проблем постаје сложенији, али и уочљивији. У својој идеолошко-политичкој димензији, овај процес показује се као поступак вештачког "откривања" породичног идентитета и тражења разлика, односно сличности и онде где их нема, као "измишљање традиције" (Хобсбом, Рејндер, 2002). Ради се о процесу идеолошког и њему блиског политичког искоришћавања и злоупотребе захтева за прилагођавањем обласних граница потребама људи и породица на одређеној територији.

Док се у политичким и квази-теоријским расправама питање регионализације своди на стратегију поделе или новог повезивања области, са циљем да се на најбољи начин, институционално и територијално, изрази културна и социо-економска и географска специфичност неке заједнице, у пракси понекад изгледа као да политички и економски планови немају ни овај аспект привидно рационалног деловања и регионализација се често своди на (прерас)поделе већ постојећих, у доброј мери нерационалних решења. Стога регионализација у пракси може довести до управо супротних ефеката од намераваних. Може бити стихијска и деструктивна. Ако је резултат планираних, али недомишљених или ауторитарних одлука политичких елита, регионализација доноси раздвајање и међусобну изолацију области, што за породицу може имати вишеструке лоше или чак погубне последице.

Тако се може десити да се регионализацијом или пререгионализацијом не постиже приближавање социјалне организације развојним потребама породице, већ њено (већ виђено) укалупљивање у идеолошке, правне и економске стеге. У том случају породица је принуђена да нагло мења стратегију опстанка и њен свакодневни живот трпи јер је праћен унутрашњим раздорима и једнократним решењима које налаже вештачки изазвана и нагла промена социо-културног амбијента. Околности у којима су се нашле породице после вишегодишњег ратовања у нашем непосредном окружењу сведоче о томе. Породице расељених и прогнаних су у колективним смештајима или потпуно на улици, и налазе се у стању акутне кризе (Стојковић, 2002:55). У том случају могуће је говорити о расутом или окрњеном идентитету породице, њеном потпуном растакању и накнадном сабирању у "колективна домаћинства".

Због тога се овога пута мора скренути пажња и на овај други аспект места породице у процесу регионализације (кроз праксу регионализма) и то код нас, јер нас недавна историја подсећа да регионализам може да поприми драматичне облике, а на "обичног" човека оставља горки утисак да је у питању пуко и насилно прекрајање граница које поништавају материјално и духовно благостање великог броја породица у одређеном региону. Наиме, (пре)регионализација може озбиљно да наруши крхко ткиво породичних и сродничких односа на којима и почива социо-економски живот појединих области. Барем кад је реч о породици и областима социјалног живота који су везани за породицу, тешко је доћи до решења која би се заснивала на специфичним социјалним и економским потребама породица одређених региона.

Породица је регионална, било да је реч о одређеном типу породице или о свакој породици узетој понаособ, будући да она по дефиницији има и свој особени територијални (резиденцијални) аспект. Ако се пак нове регионалне целине буду успостављале стихијски, нагло декомпозицијом, кроз сукобе, као до сада, онда би то могло да буде и уз велике губитке, а то је оно што је овде већ виђено: погибија, избеглиштво, сиромаштво и болест. То би представљало нови терет за породице, било оне које су принуђене да се исељавају, било оне које их збрињавају (често се ради о ближим или даљим сродницима).

Један нови не-умни регионализам који би имао карактер ратног сукоба и "етничког чишћења", дакле онај који би био резултат сукоба интереса елита, а не потребе да се изразе специфичности региона, довео би до насилних подела које би имале свој нежељени епилог у растакању породичне групе, као моралне заједнице и особене психо-социјалне и економске целине.

Ако декомпозиција држава и стварање нових региона буде израз волунтаристичког успостављања изолованих забрана, са границама као бастионима, радоваће се само цариници, а породица, па ма којој националној групи или културној области припадала, биће тек једна "сламка међу вихорове". У сукобима који би настали насилном и вештачком декомпозицијом државе, породица би била само пуки епифеномен, скројена од сусрета у јавним кухињама, измучена у редовима за помоћ, сачекивана у "пирамидалним банкама", сакупљена око контејнера или импровизованих уличних тезги, обједињавана у расправама са тржишним и другим инспекцијама, а односи између родитеља и деце бивали би натопљени осећањем стида због збрканих улога и срушеног унутрашњег реда и ауторитета.

Оно, дакле, што треба посебно истаћи јесте да растакање држава и постојећих друштвених целина може имати за последицу дезинтеграцију породица великог слоја становништва: њихово затварање у енклаве, насилне колонијације, егзодус, па присиљан повратак на огњишта-згаришта, или, пак забране таквог повратка. Историјска суштина регионализма садржи још један аспект који се тиче породице: могућност затварања региона и стварања таквог система односа унутар њих у коме доминирају уске породично-сродничке структуре (фамилизам, непотизам, патернализам, власт породичног клана, мафије). Мали

број доминантних породица, на свој начин, преузимају ингеренције државе, суда, заштите, а социјално тело се дели на "коленивиће" и оне који им не припадају, и који, често, и по сваку цену настоје да заслуже милост владајућих породица.

Са становишта породичних потреба, регионализација би требало да уважи специфичности историјског и друштвено-културног развоја, а то на овом тлу не мора увек да се заврши на добар начин, него може да одведе у ново сиромаштво и беду за већину породица, избеглице и њихове породице, незапосленост или привидну запосленост, радикално смањење рађања или његово одлагање, беду установа које треба да буду подршка породици – од породилишта, предшколских установа, до школа и универзитета – слабу и недовољну социјалну помоћ, незбринутост старих, иселјавање младих, итд.

То је оно што нико разборит и добронамеран не жели, а ипак се дешава. После свих рђавих искустава које смо имали, и имамо; и после свих недаћа којима смо били, и јесмо, изложени - није згорег подсетити, а истовремено и упозорити, и на такву једну могућност. Оваква регионализација, упркос идејама на које се позива (демократија, слобода, једнакост, полицентичност) у пракси следи матрицу одлучивања "у име народа", кога треба, овога пута, регионализовати. Као да се идеолошко-историјско клатно померило од "револуције одозго" ка "регионализацији одозго" која за многе има исту одлику тј. укус наметнуте среће (Трипковић, 1989). Време ће тек показати да ли ће и она имати зао усуд као претходна у земљама "социјалистичког лагера". Рецимо да је овај вид "регионализације одозго", регионализације аранжирани у уским политичким структурама, заједно са њеним привидом, анархичном регионализацијом, ствар прошлости, па макар и недавне. Окренимо се дакле будућности, односно могућности да развој догађаја и не потврди раскол између политичких одлука, с једне стране, и потреба и интереса породице, с друге.

ЛИТЕРАТУРА

- Асурменди, М. (ур.), *Идентитет и насиље*, Библиотека XX век, Београд, 2002
- Бурдије, П., *Нацрт за једну теорију праксе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Бурдије, П., *Сигнална светла*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Емико, О., *The Japanese Family System in Transition*, LTCB International Library Foundation, Токуо, 1997.
- Џенкинс, Р., *Етницитет у новом кључу*, Библиотека XX век, Београд, 2001.
- Хобсбом, Е., Рејнцер, Т. (ур.), *Измишљање традиције*, Библиотека XX век, Београд, 2002.
- Петровић М., *Утицај демографских промена на европску породицу, у: Изазови социјалне политике*, ИСП, Београд, 2000.
- Segelen, M., *Sociologie de la famille*, Armand Colin, Paris, 2002.
- Семприни, А., *Мултикултурализам*, Clío, Београд, 1999.

Стојковић, Б., *Идентитет и комуникација*, Чигоја, Београд, 2002.

Taylor, Ch., *Multiculturalisme*, Flammarion, Paris, 2001.

Трипковић, Г., *Индустријско друштво и демократија*, Социолошко друштво Србије, Београд, 1989.

Wieviorka, M. (ur.), *Une societe fragmentee?*, Decouverte, Paris, 1997.

Gordana Tripković

Faculty Philosophy

Novi Sad

S u m m a r y

FAMILY IN HISTORICAL AND REGIONAL PERSPECTIVE

In this article author gives try to provide a frame suitable for researches of regional and multicultural characteristics of family, specially in Vojvodina region. Starting with the thesis that there is no perfect analytical model to be applied in investigation of regionalization and multiculturalism, for the gap between monocultural and multicultural epistemology could not be bridged over, author is paying attention to the opportunities for regionalization to pervert in regionalism in the sense of ideology and policy that neglect specific regional needs of family. This dispels a negative consequences concerning the selfdevelopment of the family as a very reason for regionalization to be accomplished. In spite of attractive ideas that regionalization is addressed to, regionalization of this kind realizes on the matrix above, of deciding “in the people’s name”. In this fashion regionalization is followed with the violence and confrontations as probable outcomes of changes within multicultural society. Exeggeration in emphasizing of differences, as well as its neglecting, would cause more or less open confrontations and thus provide the causes of dissolution of the communities. In this context main problem is how family could retained its stability if it persists under the pressure of contrary forces concerning identity. This would be resolved only if identity is conceived as an open complex and ever unfinished play – in endless process of building. Regionalization in this sense of the term could be perceived as a defining of the proper game rules as well as it forcefull adjustment and completion.

Key words: family, identity, multiculturalism, regionalization, Vojvodina.